

22. 1. 2004

Veźměte, prosíme, na vědomí, že text článku odpovídá platné právní úpravě ke dni publikace.

S profesorem Matějčkem o dnešní rodině

Rodina se mění, vstupují do ní jiné prvky, ale je to ten nejstabilnější společenský útvar, který byl, je a bude.

Za posledních sto let se změnil svět měrou nevídanou. Změnil se i pohled lidí na spoustu otázek a problémů života. Co přinesly tyto změny pro výchovu dítěte v rodině?

Vývoj názorů na děti a jejich výchovu v průběhu minulé doby lze dobře ilustrovat na tom, jak se postupně měnili autoři výchovných spisů. Podle studie prof. Langmeiera to ještě na konci minulého století byli převážně teologové, kteří zdůrazňovali zejména mravnost a příslušnost dítěte. Pak přišli lékaři. Ti viděli dítě jako rostoucí organismus, který potřebuje ke svému vývoji určitou a přísně dodržovanou životosprávu. S lékaři začali do výchovy dítěte mluvit i pedagogové a jejich tématem byla otázka, jak dítě naučit vše, co potřebuje, aby mohlo správně žít. Nakonec po druhé světové válce, nastupují psychologové, kteří v pohledech na výchovu uplatňují poznatky z vývojové a sociální psychologie.

Jaké jsou nové poznatky, které opravují dosavadní pohledy na vývoj dítěte?

Mezi nové poznatky patří objevení významu středního školního věku, tedy období od osmi nebo devíti lety do dvanácti až třinácti let. Slavný zakladatel psychoanalýzy Sigmund Freud tento věk označil za období latence, tedy dobu, kdy se ve vývoji dítěte nic moc zajímavého neděje a dítě se připravuje na pubertu. Dnes však víme, že právě toto období je nesmírně důležité pro identifikaci dítěte s jeho pohlavní rolí. Tedy, jednoduše řečeno, v téhle době ještě před pubertou se chlapečci stávají mladými muži a děvčátka mladými ženami. Právě v této době, kdy si myslíme, že se děti mají jenom učit a dělat nám radost pěknými známkami, musí děti přijmout mužskou nebo ženskou roli. A není to v tomto věku ještě všechno. Je to rovněž čas, kdy dozrává specificky lidské chování dospělého člověka vůči malým dětem, dospělého jedince k mláděti svého druhu. Proto mají děti v tomto věku často přicházet hodně do styku s malými dětmi. Také se nesmí zapomenout, že ve středním věku dítě poznává časový rozměr života, stárnutí a smrt. Právě nyní mu dojde, že jednou bude také tak staré jako dědeček. Proto by děti v tomto věku měly mít i kontakt se starými lidmi.

Mnoho rodičů pocituje velkou nejistotu, jak se zachovat, když někdo v rodině zemře...

Smrt jako konec života si dítě začíná uvědomovat v době, kdy v něm dozrává schopnost abstrakce. Jinak pokládá dítě své rodiče dlouho za nesmrtelné a je u něj představa, že život smrtí nekončí. Proto je velmi nesprávný přístup dospělých, kteří se brání dítěti sdělit, že někdo z jeho okolí, třeba i jeho rodiče, zemřel. Pro děti je naopak důležité, aby zažili s rodinou její smutek, aby poznaly jak to všechno kolem smrti konkrétně vypadá. Na pohřbu všichni pláčí, pláče i dítě a rodina se semkne k sobě. Pro dítě je to spíše ochrana. Naopak, když se o smrti někoho blízkého dozví až později, tak říkájíc „zastudena“, když z ostatních ten citový náboj vyprchal, když už nikdo nepláče, tak se s tím dítě musí vyrovnat docela samo. Pochopitelně, že mnohem obtížněji.

Ještě nedávno se mluvilo o inteligenčním kvocientu jako o hlavním způsobu jak určit

schopnosti člověka. Ale počet bodů IQ se stal i námětem mnoha vtipů, jakoby laický pohled tušil, že změřit skutečné kvality člověka tak jednoduché není. Co je nového v této oblasti?

Dnes už víme, že inteligence člověka není nějaký jeden IQ, který se pomocí testů vypočítá a který buď člověk má, nebo ne, ale je to celý soubor jeho schopností orientovat se v určitých oblastech života.

Ale tyto jednotlivé schopnosti a funkce jsou velmi různé a u každého člověka různým způsobem zastoupené, v různé intenzitě a vyspělosti. Můžeme říci, že každý z nás má nějaké individuální nadání, každý to máme „namíchané“ jinak než ten druhý. Ve výchově z toho plyne, že nemůžeme od všech dětí chtít všechno a stejným způsobem ve stejné době. Tento nárok individuální psychologie je už dobře podložen odbornými výzkumy z oblasti neuropsychologie. Lze říci, že funkční individualita lidského mozku se podobá trochu lidskému obličejí. Všichni máme dvě oči a mezi nimi nos, pod ním ústa a bradu, a přitom jsme podle uspořádání těchto prvků každý individuálně rozeznatelný od ostatních lidí.

A podobně jsme individuálně rozeznatelní podle uspořádání jednotlivých mentálních funkcí v mozku. Tento nový přínos osvobozuje do jisté míry děti, které mají specifické vývojové poruchy učení a neprospívají ve škole. Víme, že to není vina ani dítěte, ani jeho rodičů či školy, ale že dítě prostě má takovou funkční charakteristiku svého mozku. Z toho plyne, že tyto děti nebudeme ani zavrňovat, ani trestat, ale budeme jim pomáhat. A naše schopnost pomoci závisí na tom, jak jim rozumíme.

Dalo by se tedy říci, že jako o lidské tváři můžeme jen špatně soudit, zda je ošklivá nebo hezká, protože to je věc subjektivního pohledu a vždy se najde někdo, komu se i zdánlivě „nehezký“ obličej zalíbí, podobně i o dítěti, a tedy i o dospělém, jen těžko můžeme soudit, že je více, či méně schopný a cenný?

Ano, přesně to si myslím. Je to jen společenská konvence, že někoho pokládáme za hezkého a druhého za méně hezkého. Stejně je to v případě individuálních schopností druhého člověka. My vlastně nejsme oprávněni někomu říci, že jeho individuální rys je nedostatek nebo porucha. Sám jsem dnes na něco takového mnohem opatrnější než dříve. Když to vyslovím, hned se zarazím, protože ona to není porucha, nýbrž charakteristika. Je to osobitost druhého člověka. Například děti, které se nemohou naučit číst a jejichž charakteristiky hodnotí společnost a škola ještě stále jako určitou poruchu či nedostatek, v jiných věcech vynikají. Mají třeba výbornou fantazii a představivost nebo neocenitelnou sociální inteligenci a z ní vyplývající schopnosti.

A co když dítě dělá věci, které jsou zlé, když třeba ubližuje ostatním dětem? Může psycholog zaujmout stanovisko i v otázkách morálky?

To je trochu složitější. Mne v této souvislosti napadá jedna povídka Karla Čapka s názvem „Kulička“, která byla také zfilmována. Pojednává o tom, kterak se vrah Kugler dostal do nebe a je souzen za to, co v životě dělal. Ale i v nebi jsou soudci lidé, nikoli Bůh, a vrah Kugler se tedy ptá Pánaboha, proč jej nesoudí on sám, když je vševědoucí. A Pánbůh mu odpovídá: „No jo, hochu, právě proto, že všechno vím, tak nemohu soudit“. Psycholog sice není Pánbůh, ale trochu si na něj hraje, a tak se v této situaci rovněž ocitá. Zná příčiny, a proto je i pro něj hrozně těžké, aby soudil a někdy se tomu souzení záměrně vyhýbá. Ale na druhé straně to neznámá, že by snad nevěděl, co jsou normy jednání a chování, jaký mají význam, a že by nerozpoznával překračování těchto norem. Naopak, psychologie zde učinila nový objev, když zjistila, že od samého pravěku vývoj do lidstva zabudoval prosociální citění a chování. Kdyby tomu tak nebylo a lidé by k sobě nedokázali být od počátku své existence solidární, kdyby si navzájem nepomáhali, tak by člověk zřejmě už dávno vyhynul, neboť byl

velmi dlouho ohroženým druhem. Přežít umožnila člověku schopnost navazovat vzájemné vztahy a vytvářet společenství. Morální hodnoty jsou tedy zde, jsou velmi staré a pro lidský život důležité. Psychologové vědí, co je v linii lidského rodu pozitivní a co negativní, co dělá lidi šťastnějšími, co působí, že se cítí sami se sebou spokojenější a že sami sebe lépe přijímají. Je to tehdy, když žijí, pracují a milují v tom řádu, který byl do člověka vývojem zabudován, nebo mu byl dán. Dnešní psychologie poznává důležitost morálních pravidel a dokáže je z hlediska vývoje člověka také zdůvodnit. Proto ani psychologická léčba - psychoterapie - nemůže být zcela neutrální. Má-li osvobodit člověka například od nějakých neurotických obtíží, musí mu ukázat současně i určitý pozitivní směr života, aby takový člověk mohl s druhými lidmi dobře žít a sám v sobě byl uspokojen.

S druhými lidmi se člověk nejtěsněji stýká většinou ve vlastní rodině. A právě o rodině se dnes obecně říká a píše, že je v krizi. Je to pravda?

Především je třeba říci, že rodina je velice konzervativní společenský útvar. To potvrzují mnohé odborné studie, které na rozdíl od rozšířených představ o rozpadu klasické rodiny ukazují, že určité základní tradiční normy a principy jsou i v dnešních rodinách zachovány a že jsou k nim vedeny i děti. Ačkoli se říká, že dnešní rodina je úplně jiná než dříve, při pohledu z větší výšky je vidět, že to není pravda. Ty základní principy tu stále jsou a budou, patrně od věků do věků. Lidé budou mít vždy rádi své děti, budou po nich toužit, a děti svou přítomností budou rodičům uspokojovat jejich základní psychické potřeby. Mezi rodiči a jejich dětmi probíhá psychická směna, většina dospělých lidí potřebuje mít děti a děti potřebují rodiče. Dnes rovněž vidíme, jak hluboce je ve společnosti zakotvena instituce adopce a pěstounské péče. Nedá se říci, že by rodinu právě v dnešní době něco zvlášť narušovalo. Ano je vysoký počet rozvodů a to rozhodně není dobré. Avšak rodina jako instituce je v krizi pravděpodobně už od té doby, co lidstvo jest. Řecký básník Hésiodos psal v časech 800 let před Kristem, kterak se svět nevyhnutelně řítí do zkázy, neboť rodina nefunguje a mladí lidé nectí bohy, které uctívá obec. My dnes můžeme říci, že rodina se mění, vstupují do ní jiné prvky, ale je to ten nejstabilnější společenský útvar, který byl, je a bude.

Jak se v této oblasti projeví změny, které nastaly s pádem komunismu?

Opět musím opravit vládnoucí obecnou představu, která říká, že v souvislosti s podnikáním a honbou za penězi mají dnes lidé na děti méně času než dříve. To je zrakový klam. Lidé, kteří se honí za kariérou nebo se noří do práce a chtějí dělat cokoli jiného, jen aby nemuseli hrát svou roli v rodině, ti to dělají za každého režimu a za všech okolností. Dnes je to jen více vidět, zatímco dříve byl tenhle útěk jednotlivců od rodiny skrytější. Naopak jsou vidět některé pozitivní změny, které změna společenského systému přinesla. Dříve jsme například naráželi na skutečnost, že děti školního věku neměly nejmenší představu o tom, co jejich rodiče vlastně v zaměstnání dělají. Mluvílo se tehdy mnoho a stále o práci, práce byla skloňována ve všech pádech, ale do světa práce se děti vůbec nedostaly. Dnes, když rodiče podnikají, mají dílnu či obchod, jsou děti v této oblasti daleko více účastny. Poznávají, co to práce je, jak se vydělávají peníze, že peníze nepřicházejí samy od sebe. Mnohem častěji se o těchto věcech doma mluví a přemýšlí a dítě se tak naučí daleko více, než kdyby je někdo přesvědčoval o potřebnosti práce pro blaho lidstva.

Jednou z problematičtějších otázek, o které se občas hovoří, je problematika sexuální výchovy ve škole. Myslíte, že sexuální výchova patří do ruky spíše rodičům, nebo škole?

Tuto otázku nelze položit takto, buď-anebo. Podle mě má sexuální výchova tři vrstvy. První bych nazval vrstvou vztahů, druhou vrstvou modelu nebo příkladu, třetí vrstvou poučení. V první vrstvě vztahů rodina vychovává sexuálně děti od samého počátku. Prostě už tím, že děti žijí s rodiči, protože

sexualita je neoddelitelná součást našeho života. Muži se trochu jiným způsobem chovají k dětem než ženy, jinak si s nimi hrají, mluví s nimi jiným hlasem a tak dále. V této první rovině vztahu ještě v kojeneckém věku nabývá důvěru k rodičům a nabývá ji diferencovaně podle jejich pohlaví.

Druhá rovina je individuálnější, v každé rodině trochu jiná, podle toho, jak rodiče a další lidé v rodině svou sexualitu doma projevují. Jak se berou za ruku, jak se zdraví, jak se líbají, jak se hladí, jak k sobě jsou nebo nejsou něžní. Co vše ze svých sexuálních projevů před dítětem dávají najevo. Je třeba si uvědomit, že dítě nejvíce vychováváme právě tehdy, když si myslíme, že to vůbec neděláme, to znamená, když se chováme přirozeně. Rodiče jsou těmi prvními modely sexuálního chování, se kterými se dítě setkává. Třetí rovina znamená poučení o určitých věcech, které rozdíl v pohlaví a sexualita lidí znamenají. Sem patří třeba názvy pohlavních orgánů, vývoj dítěte a podobně. Toto poučení může poskytnout rodina, ale může to udělat i někdo jiný. Tato oblast více přísluší škole, neboť škola je na předávání poznatků a vědomostí zavedená. Takže škola nevychovává, vychovává především rodina a vychovává od samého základu a od samého začátku. Škole přísluší více rovina výuková, přinášející poučení a vzdělání, které svým odborným zaměřením zbavují sexualitu tabu. Nepoučené dítě si hledá poučení jinde a jinými cestami. A potom dojde snadno k pornografii.

Kdybyste měl rodičům poradit, co je nejdůležitější, aby svým dětem dávali, na co byste položil důraz?

Na materiální hodnoty, na společenské zabezpečení, na to, aby v rodině bylo pro děti co nejvíce času?

Rodiče vůbec nemusí být s dětmi stále. Co děti mnohem více potřebují, je, aby jejich rodiče byli lidé, kteří za něco stojí a mohou jim být vzorem. To nejkrásnější a nejdůležitější dávají rodiče svému dítěti, když s ním prostě sdílejí svůj život. Záleží tedy na tom, jací ti rodiče sami jsou a jací se dávají. Rodiče by se k dětem měli chovat co nejupřímněji a v rodičovství by měli nacházet zábavu, radost a poučení. Prostě by si to měli, v tom dobrém slova smyslu užít.

Dítěti je třeba také rozumět a klást na ně jen přiměřené nároky. Často se setkáváme s tím, že děti se slabším nervovým systémem neunesou nápor, který na ně klade výuka, nebo nápor citový - to jsou rodinné konflikty, či rozvody. V přílišném zatížení nebo dokonce přetížení vidím velké nebezpečí. Dětský organismus se začne přetěžování bránit a mohou se objevit neurotické poruchy. A to už je zle.

Co proti tomu dělat?

Je třeba dbát zásad psychohygieny, která v dětském věku znamená především umožnit dítěti dostatek pohybu. Pohybu volného, spontánního a radostného, ne orientovaného na výkon a svázaného kázní v nějakém sportovním klubu. Jde o to, aby se dítě mohlo v tom nejlepší smyslu vyřádit. Když mám někdy odpovídat na otázku, zda má být matka u dítěte, anebo jít do zaměstnání, tak moje odpověď psychologa zní: Udělejte, co pokládáte pro sebe za lepší. Co vás udělá šťastnější. Jestli vám zaměstnání přinese uspokojení a lepší náladu, pak to bude pro dítě mnohem lepší, než abyste u něho doma seděla s pocitem, že vám v životě něco utíká. Starejte se, abyste sama byla šťastnější - ale nezapomeňte to přinést svému dítěti.

